

AZƏRBAYCANDA KİTAB MƏDƏNİYYƏTİNİN ƏSASLARI

Könül Akif qızı Abbasova

*AR Elm və Təhsil Nazirliyi Coğrafiya İnstitutu, dissertant
BDU Qazax filialı, müəllim
abbas.k@bk.ru*

Açar sözlər: kitab, yazı, elm, mədəniyyət, inkişaf, cəmiyyət

Ключевые слова: книга, письменность, наука, культура, развитие, общество

Keywords: book, writing, science, culture, development, society

Xülasə: Kitab hər bir xalqın inkişafının, m ədəni səviyyəsinin əsas göstəricilərindən biridir. Ona görə xalqları kitabı olan və olmayan deyə iki yerə bölürlər. Kitabı olan xalqları mədəni, kitabı olmayan xalqları isə qeyri-mədəni xalq adlandırırlar. Kitabın inkişafın, mədəniyyətin göstəricisi olduğu şübhəsizdir. Təəssüflər olsun ki, bu bölgədə çox böyük ədalətsizlik edərək türk xalqını kitabı olmayan xalq adlandırırlar. Halbuki dünyada ən qədim mədəniyyətin altında onun imzası var. Qobustan kimi dünyanın ən qədim və bənzərsiz mədəniyyət abidəsini türk xalqı yaratmışdır. Sonra görəcəyimiz kimi, dünyada ilk yazının da, ilk kitabın da, hətta bir qədər şübhəli görünsə belə, ilk çap kitabının da müəllifi türklərdir.

Резюме: Книга является одним из главных индикаторов развития и культурного уровня каждой нации. Вот почему они делят людей на две части: на тех, у кого есть книга, и на тех, у кого ее нет. Нации с книгами называются цивилизованными нациями, а нации без книг называются нецивилизованными нациями. Нет сомнения, что книга является показателем развития и культуры. Жаль, что в этом разделе турецкий народ не называют народом без книги, совершая большую несправедливость. Однако древнейшая культура мира имеет свою подпись. Самый древний и уникальный памятник культуры мира, такой как Гобустан, создан турецким народом. Как мы увидим позже, турки были авторами первой письменности, первой книги в мире и, если это покажется несколько сомнительным, первой печатной книги.

Summary: The book is one of the main indicators of the development and cultural level of every nation. Therefore, people are divided into two groups: those who have books and those who do not. People who have books are called civilized, and people who do not have books are called uncivilized people. There is no doubt that the book is an indicator of development and culture. However, in this division, they do a great injustice by calling the Turkish people a people without books. However, the oldest culture in the world has its signature. The oldest and most unique cultural monument in the world, such as Gobustan, was created by the Turkish people. As we will see later, the authors of the first writing, the first book, and even the first printed book, even if it seems a little strange, were Turks.

Demokratik prinsiplərə əsaslanan, humanist qanunlar üzərində qurulmuş, insan amilinin aliliyi təmin edilmiş hər bir cəmiyyətin həyatında kitabın çox böyük rolu var. Kitab insanların aqlının, düşüncəsinin məhsuludur. İnsanlar tarix boyu təcrübə toplamış, elmi biliklər qazanmış, özləri bir çox yeniliklər yaratmış, texnika və texnologiyalar icad etmişlər. Bunların hamısı ayrı-ayrı kitablarda gəlib bizə çatmışdır. Cəmiyyətin inkişafını isə bunlarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Bunlar cəmiyyətin texniki və texnoloji inkişafı ilə daha çox bağlıdır.

Cəmiyyətin mənəvi inkişafı onun aparıcı istiqamətidir. Mənəvi inkişaf insanların mənəvi zənginliyinin göstəricisidir. Bu zənginliyin yaranmasında bədii əsərlərin oynadığı rolu heç nə ilə əvəz etmək olmaz. Ona görə insanların bədii yaradıcılığının məhsulu olan kitabları cəmiyyətin mənəvi

inkişafını stimullaşdıran ən dəyərli qaynaqlar adlandırıla bilər. Bu cür kitablar insanların tərbiyəsində, formalaşmasında, cəmiyyətə yararlı vətəndaş kimi yetişməsində, mənəvi cəhətdən zənginləşməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Kitabın uzun və çətin bir inkişaf yolu keçirdiyini, indiki səviyyəyə gəlib çatana qədər müxtəlif mərhələlərdən keçdiyini, müxtəlif forma və adlar daşdığına söyləmək olar. İndi deyə bilərik ki, tarixdə kitabın aşağıdakı növləri mövcud olmuşdur:

1. Qar kitablar;
2. Daş kitablar;
3. Ağac kitablar;
4. Sümük kitablar;
5. Mum kitablar;
6. Metal kitablar;
7. Saxsı kitablar;
8. Gil kitablar;
9. Yarpaq kitablar;
10. Dəri kitablar;
11. Papirus kitablar;
12. Kağız kitablar [5].

Yuxarıdakı siyahı insanların çox qədim dövrlərdən bəri kitaba olan maraqlarını aydın göstərir və kitabın keçdiyi tarixi inkişaf mərhələlərini diqqətlə izləməyə imkan verir. Bu kitab materiallarının demək olar ki, hamısından Azərbaycanda istifadə edilmişdir. Lakin yazı məqsədilə Azərbaycanda elə materiallardan da istifadə edilmişdir ki, onlara başqa xalqlarda rast gəlinmir. Bu materiallar barəsində "Azərbaycanın qədim kitabları" yarım fəslində geniş söhbət açılmışdır [3].

Yazının kəşfi də, kitabın yaranması da mədəniyyət hadisəsidir. Kitabın yaranması ilə mədəniyyət tarixində yeni bir səhifə açılmışdır. Mədəniyyət tarixinin ən zəngin və ən yeni mərhələlərindən biri kitab nəşri də başlamışdır. Bu gün mədəniyyət anlayışın kitabsız təsəvvür etmək mümkün deyil. "Kitabım yoxdur" ifadəsi "mədəniyyətim yoxdur" anlamı da tam üst-üstə düşməsə də, "kitabım var" demək məhz "mədəniyyətim var" deməkdir. Kitab mədəniyyəti hər bir xalqın mədəniyyət tarixinin müəyyən mərhələsi olmaqla yanaşı, onun ayrılmaz tərkib hissəsidir. Kitabı olan hər hansı bir xalqın mədəniyyət tarixi deyəndə eyni zamanda onun kitab mədəniyyəti nəzərdə tutulur.

Kitab məzmunca mənəvi, formaca maddi mədəniyyət abidəsidir. Kitabın yaranmasında insanın ağılı, zəkası, düşüncəsi də yanaşı, əməyi də iştirak etmişdir. Daha doğrusu, kitab həm yazılır (ağıl, zəka, düşüncə, təfəkkür), həm də çap edilir (fiziki əmək). Birincilər kitabın mənəvi, ikincilər maddi mədəniyyət abidəsi olduğunu göstərir. Kitab əqli, zehni əməyin məhsulunun fiziki əmək sayəsində maddiləşmiş formasıdır. Kitabın başa gəlməsinin iki mərhələsi var:

1. Yazılması;
2. Nəşri.

Birinci mərhələ yaradıcılıq, ikinci mərhələ istehsalat işidir. Kitab istisnasız olaraq mənəvi mədəniyyət abidəsidir. Kitab yazmaq abidə qoymaq kimi bir işdir. "Dədə Qorqud" eposu Oğuz tarixinin, Oğuz cəmiyyətinin, "Koroğlu" dastanı qəhrəmanlığın, igidliyin, mərdliyin, humanizmin, ideal cəmiyyət ideyasının, müqəddəs və azad vətən obrazının kitablaşmış abidəsidir. Hər iki epos türk milli ruhunun, türk milli xarakterinin sözdən tökülmüş ölməz heykəlidir. "Dədə Qorqud" və "Koroğlu" həm epos, həm də kitab olmaqla, türk mədəniyyətinin şah əsərləridir. Eyni sözləri Mahmud Kaşğarının "Divanu-luğat-it Türk" əsəri haqqında da demək olar. Sonuncu kitab türk xalqlarının həyatını bütünlüklə əhatə edən ensiklopediyadır. Yalnız bu üç kitabı bütün incəliklərinə qədər araşdırıb türk xalqının kimliyi, tarixi keçmişi haqqında tutarlı, sanballı söz demək, fikir söyləmək mümkündür. Kitab mədəniyyətinin təməli yazının kəşfi ilə qoyulmuşdur. Yazının kəşfi isə müəyyən mənada nitq mədəniyyəti,

təfəkkür və düşüncə mədəniyyəti ilə bağlı olmuşdur. Ona görə demək olar ki, nitq mədəniyyəti, təfəkkür və düşüncə mədəniyyəti, yazı mədəniyyəti öz aralarında bir-birinə zəncirvari bağlı olub, kitab mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissələridir [7, s.142].

Kitab mədəniyyətini bütövlükdə bir sacayağına bənzətsək, yuxarıdakı üç mədəniyyəti onun ayaqları adlandırmaq olar. Kitab ağıl, zəkanın, düşüncənin məhsulu olsa da, bunların hamısı kitabda yazı vasitəsilə öz əksini tapmışdır. Sözsüz ki, kitab deyəndə yazı başa düşüldüyü kimi, kitab mədəniyyətinin də kökündə yazı mədəniyyəti durur. Yazı tarixi kitabın, yazı mədəniyyətinin tarixi də kitab mədəniyyətinin tarixindən daha qədimdir. Bu iki mədəniyyətin biri digərinin davamıdır. Kitab yazı ənənəsinin əsasında yaranmışdır. Bəs nitq mədəniyyəti ilə kitab mədəniyyəti arasında hansı bağlılıq var? Buradakı bağlılıq üzdə olmayıb, kitabın dili və üslubu ilə əlaqəlidir. Nitqi təmiz, səlis, gözəl olan adamın yazısı da dil və üslub cəhətdən gözəl olur. Bu da kitab yazan üçün çox mühümdür. Şifahi nitqi aydın olmayan, fikrini düzgün və başa düşülən sadə dildə ifadə etməyi bacarmayan adam heç vaxt gözəl kitab yazma bilməz. Oxucu isə dili ağır, anlaşılmayan, üslubu qəliz kitabı çətin oxuyur və ya oxumaq istəmir. Ona görə əksər oxucular kitabı, birinci növbədə, onun dilinin və üslubunun təmizliyi, gözəlliyi ilə dəyərləndirirlər. Nitq mədəniyyəti ilə kitab mədəniyyəti bir-birilə bu cür bağlanır. Düşüncə və təfəkkür mədəniyyəti insanın kamillik, müdriklik göstəricisidir. Bu da birbaşa kitabın bədii və elmi dəyərinə təsir göstərən amildir [2].

Kitab mədəniyyəti özündən sonra bir sıra mədəniyyət növlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur: Çap mədəniyyəti, redaktə mədəniyyəti, kitab yayımı mədəniyyəti, oxu mədəniyyəti, oxucu mədəniyyəti, kitabxana mədəniyyəti və s. Bunların hər birini qısaca belə izah etmək olar:

Əlyazma nəşriyyata daxil olub bəyənildikdən sonra redaktəyə verilir. Redaktə ciddi bir prosesdir və onun öz mədəniyyəti var:

Kitab mətbəədə çap olunur. Bir neçə ardıcıl texnoloji prosesdən sonra hazır məhsula çevrilir. Bu texnoloji proseslərdə çoxsaylı insanlar iştirak edirlər. Kitabın keyfiyyəti çox zaman bu texnoloji proseslərdə iştirak edən insanların fərdi keyfiyyətlərindən və mədəni səviyyəsindən asılı olur və bunlar bütövlükdə çap mədəniyyəti adlandırmaq olar:

Kitab hazır məhsul olduqdan sonra iki yolla oxucuya çatdırılır: satış və kitabxana. Bu işlərin də öz mədəniyyəti var. Kitab yayımı mədəniyyəti məhz budur:

Oxu mədəniyyəti ilə oxucu mədəniyyəti həm oxşar, həm də fərqli anlayışlardır. Oxu deyəndə aktyorun, diktorun və ya adi bir adamın kitabdan müəyyən bir parça avazla dinləyicilər qarşısında oxumağı başa düşülür. Oxucu mədəniyyəti isə oxucunun kitaba münasibəti, onunla rəftarı, kitaba qayğı və sevgisi, onu saxlamaq, qorumaq bacarığı və s. deməkdir.

Kitabxana mədəniyyəti geniş bir anlayışdır. Burada kitabxanaçı-oxucu və onların hər ikisinin kitaba münasibəti başlıca amillərdir. Kitabxanalarda kitabların qəbul edilməsi, kataloqlaşdırılması, saxlanması, oxucuya verilməsi, ondan geri alınması kitabxana mədəniyyətinin tərkib hissələridir. Yəni bütün bu işləri elə görmək lazımdır ki, kitablar korlanıb sıradan çıxmasın.

Kitab hər bir xalqın mədəni irsinə aiddir, onun mənəvi sərvətinin zəngin bir hissəsidir.

Azərbaycan xalqının da zəngin, bənzərsiz mədəni irsinin böyük bir hissəsi kitabın payına düşür. Müdrik babalarımız zəngin bir kitab xəzinəsi yaradıb, bizə miras qoymuşlar. O kitabların çoxusu tarixin canlı tanıqlarıdır, öz yaddaşlarında çox şeyləri yaşadırlar. Onların səhifələrində həmçinin duyğuları, düşüncələri və canlı nəfəsləri yaşayır ki, bunlar da tarixdir. Ona görə həmin kitablar müqəddəsdir və onları göz bəbəyi təq qorumaq hər kəsin vətəndaşlıq borcudur.

Ədəbiyyat

1. *Allahverdiyev B. V.* Ümumi kitab tarixi. Bakı. Nəşriyyat-Poliqrafiya birliyi. 2003. 374 s.
2. *Allahverdiyev B.V.* Kitabşünaslıq. Bakı. ADU. 1974. 181 s.
3. *Allahverdiyev B.V.* Kitablار haqqında kitab. Bakı. "Gənclik". 1972. 96 s.
4. *Eminov A.* Kitab nəşri mədəniyyəti. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. Bakı. 1986,15 avqust.
5. *Həsənzadə N.* Kitab nəşri mədəniyyətdir. "Ədəbiyyat qəzeti", 1991,27 sentyabr.
6. *Həsənov H.B.* Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri. Bakı: Azərnəşr. 253 s.
7. *İslam Sadıq.* Azərbaycanda kitab mədəniyyəti. Bakı. "Renessarts-A", 2019. 248 s.
8. *Mirəhmədov Ə., Həsənov H.* Sovet Azərbaycan kitab mədəniyyəti. Bakı: Azərnəşr. 1975. 99 s.
9. Orta əsr Azərbaycan kitab mədəniyyəti (Tərtib edən C. Qəhrəmanov) Bakı: İşıq, 1991 286 s.